

Papp György

Agapé és filia – a szeretet két arca

Kivonat

Igehirdetéseinkben és teológiai munkákban gyakran találkozhatunk a megkülönböztetéssel, amely szerint a Szentírás görög szövegében a *φιλέω* ige és szócsaládja a baráti ragaszkodást és érdekvezérelt szeretetet fejezi ki, míg az *ἀγαπάω* ige és rokon szavai a szeretet egy magasabb rendű formáját, az isteni, feltétel nélküli szeretetet jelölik. Kérdés azonban, hogy ezt a megkülönböztetést valóban alátámasztják-e a bibliai és nyelvészeti adatok, vagy inkább egy későbbi teológiai interpretáció eredményéről van szó.

Tanulmányomban bemutatom a *φιλ-* és az *ἀγαπ-* tövekhez tartozó szócsaládok bibliai előfordulásait és kontextusait, valamint összegzem azokat a szemantikai és etimológiai eredményeket, amelyek a két ige használati körét és jelentésbeli sajátosságait tárják fel. Az elemzés rámutat arra, hogy a két ige a bibliai szövegekben gyakran szinonim módon szerepel, és az *ἀγαπάω* használata nem kizárólag az isteni szeretetre korlátozódik. A bibliai szóhasználatban az *ἀγαπάω* inkább egy átfogóbb, általánosabb szeretetfogalmat jelöl, míg a *φιλέω* bizonyos mértékig a megnyilvánuló, érzelmileg kifejezett szeretetet hordozza. Az etimológiai vizsgálat pedig arra utal, hogy míg a *φιλέω* esetében hangsúlyosabb az érzelmi töltet és a személyes ragaszkodás, addig az *ἀγαπάω* inkább egy attitűdként vagy cselekvő szeretetként értelmezhető, amely a gondoskodásra és a kapcsolatok fenntartására helyezi a hangsúlyt.

A tanulmány végkövetkeztetése szerint a teológiai különbségtétel nem filológiai alapon alakult ki, hanem a keresztény teológiai recepció és értelmezési hagyomány során kristályosodott ki. Ezért a bibliai szövegek értelmezésekor a teológiai szempontok mellett érdemes figyelembe venni a történeti-filológiai elemzés eredményeit is, amelyek árnyaltabb képet nyújthatnak a szeretet fogalmáról, és hozzájárulhatnak a bibliai szövegek mélyebb megértéséhez.

Abstract

In sermons and theological works, a common distinction is made between the Greek words used in Scripture to denote love. According to this view, the verb *φιλέω* and its cognates express a form of love characterised by friendship and attachment, often with an element of self-interest, whereas *ἀγαπάω* and its

related terms refer to a higher, more elevated form of love—namely, divine, unconditional love. However, the question remains whether this distinction is substantiated by biblical and linguistic data or whether it is instead the result of later theological interpretation.

In this study, I examine the occurrences and contexts of the word families derived from the roots *φιλ-* and *ἀγαπ-* in biblical texts and summarise the semantic and etymological findings that shed light on the usage and meaning of these two verbs. The analysis reveals that the two verbs often appear synonymously in biblical texts and that the usage of *ἀγαπάω* is not restricted exclusively to divine love. In biblical usage, *ἀγαπάω* generally denotes a broader, more encompassing concept of love, whereas *φιλέω* tends to express a more demonstrative, emotionally manifest form of affection. The etymological analysis further suggests that *φιλέω* carries a stronger emotional and personal attachment, while *ἀγαπάω* is better understood as an attitude or an active expression of love, emphasising care, maintenance, and protection in relationships.

The study concludes that the theological differentiation between these terms did not arise from philological considerations but rather developed within the framework of Christian theological reception and interpretation. Therefore, when interpreting biblical texts, it is crucial to consider not only theological perspectives but also the findings of historical and philological analysis, which can offer a more nuanced understanding of the concept of love and contribute to a deeper comprehension of biblical language.

Bevezetés

Igehirdetésekből gyakran elhangzik az a megkülönböztetés, amely szerint a Szentírás görög szövegében a szeretet fogalmának jelölésére használt szavak közül¹ az *φιλέω* ige (a vele egy szócsaládba tartozó szavakkal együtt) a szeretetet mint baráti ragaszkodást írja körül, amely némiképp érdekvezérelt, míg az *ἀγαπάω* ige és a vele egy szócsaládba tartozó szavak a szeretetnek magasabb rendű formáját jelölik, nevezetesen a feltétel nélküli isteni szeretetet. Gyökössy Endre János evangéliumának magyarázatában a következőt olvassuk:

„A háromszor tagadó Simon Pétertől háromszor kérdezi Jézus, hogy szeretsz-e?”

Nem kérdez se többet, se kevesebbet, s csak a háromszori pozitív válasz után erősíti meg megbízatásában.

¹ Bár a görög nyelvben több szó is van, amely a szeretet különböző aspektusait jelöli, írásomban csupán kettőre: az *ἀγαπάω* és a *φιλέω* szavakra összpontosítok.

De ennek a történetnek is van egy mélyebb rétege. Ez pedig csak az eredeti, a görög szöveg alapján érthető meg, így bukkan elő.

Ez a második jelentés pedig az, hogy itt lesz az eddig **önállító** Simonból **Jézust középpontba állító** Péter – úgy igazán. Itt lesz az eddig fölfelé licitáló Simonból aláztatosan lefelé licitáló Péter.

Ti. Jézus, amikor azt kérdezi Simontól, Jóna fiától, szereti-e, így kérdezi:

Agapász Me? A tőlem tanult, a tőlem telhető szeretettel szeretsz-e? Mire Simon Péter igen szerényen újra csak ezt válaszolja: igen, Uram, te tudod (Te csak igazán tudhatod!), hogy szeretlek téged – azaz **fil** [sic! Helyesen filó – PGy] **sze**. Azaz te csak tudod, ha valaki tudja, Te tudod, hogy szeretlek, a tőlem telhető szeretettel. Azt nem merem már állítani, hogy agapéval, hogy a Tőled telhetővel, még csak azt sem, hogy a Tőled tanulttal, úgy szeretlek, ahogy tőlem telik, ahogy egy olyan embertől telik, mint én vagyok.

S ez után következik valami igen megható és megrendítő, a mélyebb, a második jelentés különös mondanivalója:

Míg Simon Péter lefelé licitál, és már nem akar különb lenni a többieknel, a harmadik kérdésnél Jézus a maga végtelen agapéjával és kimondhatatlan, jézusi tapintatával átveszi Simon Péter válaszát s harmadszor már nem így kérdezi:

Agapász me, hanem úgy, ahogy Simon Péter válaszolt:

Fileisz me? Azaz, nos, jól van, Simon Péter, értelek, nem kívánok többet tőled, mint amiről magad is úgy hiszed s tudod, hogy telik tőled. Most már csak azt kérdezem, hogy a **tőled telhető szeretettel szeretsz-e Engem?** S jól figyeljük meg a 17. vers második felét, az ön-, az én-állító Simon Péter itt háromszor is az én helyett a te-t mondja: »...Uram **Te** mindent tudsz, **Te** tudod, hogy szeretlek **Téged**...« Megrendülten ismételi meg: **filó sze!**²

Ezt a megkülönböztetést Gyökössy az emberközi és párkapcsolatokra vonatkoztatva is kifejtette, és ebben a kontextusban úgy fogalmazott, hogy a szeretetnek négy formája, vagy zenei képpel élve „négy szólama” van.

„Nos, a szerelem–szeretet négy összetevőjét legtömörebben csak latin, illetve görög szavakkal tudom jelölni:

- Szexus: Szeretlek, mert enyém vagy.
- Erósz: Szeretlek, mert ilyen vagy.
- Filia: Szeretlek, mert társam vagy.
- Agapé: Szeretlek, mert szeretlek.

²Gyökössy Endre: *János evangéliuma*. Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza 1999, 281.

E négy közül bármelyik hiányzik vagy megbetegszik, bajba kerülhet a férfi és a nő társaskapcsolata.”³

Majd az alábbiak szerint folytatja:

„A filia

A baráti, a szociális szeretet. Szeretlek, mert segítőtársam vagy, akire minden körülmények között számíthatok. Szeretlek akkor is, ha éppen nem egymás szemébe nézünk, hanem egy irányba, a világra, társadalmunkra, amelyben élünk, amelyért dolgozunk, hogy szebb legyen. E szeretet nélkül minden párkapcsolat önmagába zárt, exkluzív, páros önzés. Ezzel a filia-szeretettel és ebben a szeretetben lép ki a férfi és a nő együtt társadalma és világa sodrásába, harcaiba, építésébe.

A szexus, az erósz, a filia azonban mindig értékelő: szeretlek, mert... (szép, kívánatos, szexis, pozicionált, okos stb. vagy). De ennek az értékelő szerelem–szeretnek természetes és logikus folytatása: addig, amíg... (szép, kívánatos, szexis, pozicionált, okos stb. vagy). Ha nem vagy már az, mit szeressek rajtad? Kicszerűlek.

Az agapé

Az Újszövetség írói az eredeti görög szövegbe ezt a klasszikus görögben alig használt szót emelik be a közhasználatú erósz helyett. Talán azért teszik ezt, mert az agapé nem értékel. Azaz szeretlek, mert – szeretlek. Úgy szeretlek, amint s ahogy vagy. Szeretlek, mert téged „kaptalak”, hogy szeresselek. Nos, téged szeretlek akkor is, ha éppen nem vagy felettébb szeretetre méltó. Szeretlek annak ellenére, hogy ... és addig szeretlek, amíg újra azzá leszel, akinek megszerettelek, s ha nem, akkor is tovább szeretlek. Társam lettél, mert megszerettelek, és mert társam vagy, téged szeretlek, mert nem tudlak nem szeretni. – Mindez benne lüktet az agapéban.

Ha valaki azt kérdezné, mi az a vadonatúj, amit Jézus kora szerelem–szeretetéhez hozzáadott, amivel kiegészítette, mintegy új dimenzióba emelte és humanizálta a szexus–erósz–filiát, akkor az az agapé.”⁴

Minden bizonnyal igaz, hogy meg lehet, és meg is kell különböztetni a szeretet egyes szintjeit, vagy ha úgy tetszik, aspektusait, a kérdés csupán az, hogy a bibliai és nyelvészeti adatok alátámasztják-e ezt a megkülönböztetést, vagy inkább egy későbbi teológiai interpretációról van szó. Az alábbi bekezdésekben bemutatom,

³ Gyököcssy Endre: *A szeretet nagykönyve*. Szent Gellért Kiadó, Budapest 2022, 8.

⁴ Uo. 10–11.

hogyan és milyen kontextusban jelennek meg a *φιλ- és az *ἀγαπ- szótövekhez kapcsolódó szócsalád tagjai a bibliai szövegekben, valamint megkísérlem összefoglalni azokat az eredményeket, amelyekre a két szótő szemantikai mezejének és etimológiájának a vizsgálata vezethet.

A φιλέω, φιλία és az ἀγαπάω, ἀγάπη szavak a Bibliában

A BibleWorks 10 keresőmotorja szerint a Biblia görög szövegében (Septuaginta és Újszövetség) a φιλέω ige 54 versben, 21 alakban 58 alkalommal fordul elő, 25-ször az Újszövetségben, 33-szor pedig az Ószövetség irataiban. Nem számítottam ide az olyan igekötős alakokat, mint például a καταφιλέω, melynek jelentése szenvedélyesen megcsókolni, összecsókolni. A Biblia görög szövegén belül szinte fele-fele arányban fordul elő a két jelentés. Ezek közül az igeszakaszok közül most az 1Móz 27-et emelem ki, ahol egyetlen narratív kontextusban fordul elő mindkét jelentés: a 4., 7. és 9. versekben az ige tárgya az az étel, amelyet Izsák szeret (ποίησόν μοι ἐδέσματα ὡς φιλῶ ἐγώ), majd a 26–27 versekben már megcsókolni jelentéssel fordul elő: ἔγγισόν μοι καὶ φίλησόν με τέκνον καὶ ἐγγίσας ἐφίλησεν αὐτόν. Azokban az esetekben, amikor „szeretni” jelentéssel fordul elő, alanya legtöbbször emberi lény, viszont ugyanolyan természetességgel használják az Isten vagy Jézus felől érkező szeretet kifejezésére is.

Amikor emberi lény a φιλέω ige alanya, a tárgy – amint azt már fentebb is láttuk – lehet egy étel (1Móz 27,4.7.9.), bor, olaj és jólét (Péld 21,17), a bölcsesség (Péld 29,3), a közönség előtti imádkozás (Mt 6,5), a főhelyek az asztal mellett (Mt 23,6), a köszöntések (Luk 20,46) vagy akár a hazugság (Jel 22,15). Annak is tanúi lehetünk azonban, hogy a φιλέω ige az embertől ember felé tartó szeretet kifejezésére is alkalmas lehet:

- az 1Móz 37,4 görög szövege szerint Józsefet meggyűlölik a testvérei, mert úgy érzékelik, hogy apjuk jobban szereti őt, minden fiánál: ἰδόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ὅτι αὐτὸν ὁ πατήρ φιλεῖ ἐκ πάντων τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐμίσησαν αὐτόν.
- Mt 10,37-ben a családtagok egymás iránti szeretetének körülírására használja az evangélium szerzője: Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος, καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστιν μου ἄξιος.
- Tit 3,15 szerzője azzal bízta meg levele címzettjét, hogy köszöntse azokat, akik „szeretnek minket a hitben”: ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει.

Ugyanilyen természetes az is, ha a φιλέω ige az embertől Isten vagy Jézus felé megnyilvánuló szeretet kifejezésére szolgál:

- Jn 16,27 második felében ezzel az igével írja körül az evangélista a tanítványok Jézus iránti szeretetét: ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ [τοῦ] θεοῦ ἐξῆλθον.
- az 1Kor 16,22 szerzője, ezt az igét használja, amikor átkozottnak nyilvánítja azokat, akik nem szeretik az Urat: εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον, ἦτω ἀνάθεμα.

Megéri számba venni azokat az igehelyeket is, ahol a φιλέω ige alanya Jézus vagy Isten:

- Jn 5,20 ezzel az igével fejezi ki, azt, hogy az Atya szereti a Fiút: ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱόν. Ehelyütt jegyzem meg, hogy a Jn 3,35-ben viszont már az ἀγαπάω igét felhasználva mondja a szerző, hogy az Atya szereti a Fiút és mindent az ő kezébe adott: ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.
- Jn 11,3 szerint ezt az igét használva adják tudtul Jézusnak, hogy Lázár, akit szeret, beteg/gyengélkedik: κύριε, ἴδε ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.
- Jn 11,36 szerint, miután Jézus sírva fakadt Lázár sírjánál, a zsidók reakciójának leírására is ezt az igét használja az evangélium szerzője: ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.
- Jn 16,27 szerint az Atya szereti a tanítványokat, mert azok szeretik Jézust, és elhitték, hogy Istentől jött: αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ [τοῦ] θεοῦ ἐξῆλθον.
- Jn 20,2 ezt az igét használja, amikor arról a tanítványról beszél, akit szeretett Jézus: ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς.
- Jel 3,19-ben pedig arról olvasunk, hogy Jézus számonkéri is neveli azokat, akiket szeret: ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ ἐλέγχω καὶ παιδεύω.

Külön figyelmet érdemel a Péld 8,17 görög szövege, amely szerint Isten megismerésített bölcsessége kijelenti magáról, hogy szereti az őt szeretőket: ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ. Jóllehet, ebben a mondatban mind az ἀγαπάω, mind pedig a φιλέω ige előfordul, szinonim-, de akár szintetikus gondolatpárhuzamot (az engem szeretőt //én is szeretem) tartalmazó költői szövegről lévén szó, jó okunk van azt feltételezni, hogy a két igét nem ideológiai, hanem stiláris szempontból különbözteti meg a szerző.

A φιλέω ige kettős jelentését tükrözik a belőle képzett főnevek is, ugyanis a φιλία (36 versben 37-szer, ezek nagy része pedig a Makkabeusok könyvei, Sirák fia könyve, a Bölcsesség könyve valamint a Példabeszédek könyve, az Újszövetség-

ben egyedül a Jak 4,4-ben fordul elő a ἡ φιλία τοῦ κόσμου kifejezésben) jelentése szeretet, a φίλος jelentése barát, a míg a φίλημα jelentése csók.

- φιλέω → szeretni → φιλία (szeretet, barátság), φίλος (barát)
- φιλέω → csókolni → φίλημα (csók)

Az ἀγαπάω és az ἀγάπη szavak jelentéskörének feltérképezéséhez már jóval nagyobb szövegmennyiséget kell áttekintenünk, ugyanis a Septuagintában és az Újszövetségben sokkal nagyobb az előfordulási arányuk, mint a φιλέω igének: így az ἀγαπάω ige 378 versben 426-szor fordul elő (ebből az Újszövetségben 110 versben 143-szor), míg az ἀγάπη főnév 124 versben 135-ször (ebből az Újszövetségben 106 versben 116-szor). Szemantikai mezejét illetően kifejezhet:

- az emberből fakadó, és dolgok, tárgyak, elvont fogalmak által jelölt entitások, embertárs vagy Isten felé irányuló szeretetet,
- illetve Istentől az ember, valamint elvont fogalmak által jelölt entitások felé irányuló szeretetet.

Az alábbiakban néhány példán keresztül mutatom be az ἀγαπάω ige jelentésmezejének sokszínűségét:

1) Emberek dolgok/tárgyak iránti szeretete:

- Az 1 Jn 2,15 szerzője arra buzdítja olvasóit, hogy ne szeressék a világot, sem pedig azokat amik a világban vannak, mert aki a világot szereti, nincs meg abban az Atya szeretete: Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐὰν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.
- A 2Pét 2,15 szerzője óvja olvasóit a Bálám példájának követésétől, aki szeretete az igazságtalanságért kapott fizetséget: καταλιπόντες εὐθεῖαν ὁδὸν ἐπλανήθησαν ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαάμ τοῦ Βοσὸρ ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.

2) Emberek elvont fogalmak által jelölt entitások felé irányuló szeretete

- A Jn 3,19 szerzője arról ír, hogy amikor a világosság eljött a világba, az emberek a világosságnál jobban szerették a sötétséget: τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς.
- Az 1Pét 2,17-ben a levél szerzője felszólítja olvasóit, hogy szeressék a testvériséget: τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε.
- Az 1Pét 3,10 szerzője útmutatást ad olvasóinak, hogy mit tegyenek, ha szeretni akarják az életet, és jó napokat akarnak látni: ὁ γὰρ θέλων

ζωὴν ἀγαπᾶν καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς παυσάτω τὴν γλῶσσαν ἀπὸ κακοῦ καὶ χεῖλη τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον.

- A 2Tim 4,10 szerzője elpanaszolja, hogy Démász, aki szerette a korszellemet, elhagyta őt: Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα.
- Jer 5,31 görög szövege szerint a nép szereti azt, hogy a próféták hamisan prófétálnak és a papok hatalmaskodnak: οἱ προφηῆται προφητεύουσιν ἄδικα καὶ οἱ ἱερεῖς ἐπεκρότησαν ταῖς χερσὶν αὐτῶν καὶ ὁ λαὸς μου ἠγάπησεν οὕτως.

3) Emberek szeretete embertársaik iránt

- A 2Kor 11,15-ben a levél írója is az ἀγαπάω igét használva ír arról, hogy mennyire szereti levele címzettjeit: εἰ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶ[v], ἦσσαν ἀγαπῶμαι;
- A Jn 13,34-ben olvasható új parancsolat szerint a tanítványoknak úgy kell szeretniük egymást, ahogyan Jézus is szerette őket: Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.
- A Kol 3,19 parancsa szerint a férfiaknak szeretniük kell asszonyaikat: Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας.
- A 2Kρόν 11,21 görög szövege szerint az ἀγαπάω ige a szerelmet is jelölheti. Ehelyütt a szerző arról ír, hogy Roboám összes felesége és ágyasa közül Maakát, az Absalom leányát szerette a legjobban: καὶ ἠγάπησεν Ροβοαμ τὴν Μααχαν θυγατέρα Ἀβεσσαλωμ ὑπὲρ πάσας τὰς γυναῖκας αὐτοῦ καὶ τὰς παλλακάς αὐτοῦ.

4) Emberek szeretete Isten iránt:

- A Mt 22,37–40-ben (és párhuzamos helyeken is) olvasható „nagy parancsolat” az ἀγαπάω igét felhasználva írja körül az ember Isten és embertársai irányába tanúsítandó magatartását/kötelezettségét: ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; ὁ δὲ ἔφη αὐτῷ· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶν ἡ μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καὶ οἱ προφηταί.
- A Zsolt 18,2 fordítója ezt az igét használva szólaltatta meg görögül a zsol-tárköltő vallomását: szeretlek, Uram, én erősségem – ἀγαπήσω σε κύριε ἡ ἰσχύς μου.

- Az 1Pét 1,8 szerzője úgy jellemzi olvasóit, mint akik szeretik a megdicsőült Krisztust, bár sosem látták őt: ὄν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε.
- A Róma 8,28 szerzője meggyőződését fejezi ki, hogy azoknak, akik Istent szeretik, minden „összedolgozik” a javukra: Οἶδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσιν τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν.

5) Isten szeretete az emberek iránt

- Ézs 43,4 fordítója az ἀγαπάω igét használva mondja el, mennyire szereti és milyen értékesnek tartja Isten az ő népét: ἀφ' οὗ ἔντιμος ἐγένου ἐναντίον μου ἐδοξάσθης κἀγὼ σε ἠγάπησα καὶ δώσω ἀνθρώπους πολλοὺς ὑπὲρ σοῦ καὶ ἄρχοντας ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς σου.
- A Malakiás könyve elején olvasható szeretet-vitának görög fordításában ugyancsak az ἀγαπάω igét találjuk, amikor arról olvasunk, hogy Isten kijelenti: „szerette Izraelt”, Izrael pedig gögös magabiztossággal visszakérdez: „miben nyilvánult meg ez a szeretet?": ἠγάπησα ὑμᾶς λέγει κύριος καὶ εἶπατε ἐν τίνι ἠγάπησας ἡμᾶς οὐκ ἀδελφὸς ἦν Ἡσαυ τοῦ Ἰακωβ λέγει κύριος καὶ ἠγάπησα τὸν Ἰακωβ.
- Jn 15,9 szerint Jézus az ἀγαπάω igét használva mondja el tanítványainak, hogy ő maga is úgy szereti őket, ahogyan az Atya szereti őt, és kéri, hogy maradjanak meg az ő szeretetében: Καθὼς ἠγάπησέν με ὁ πατήρ, κἀγὼ ὑμᾶς ἠγάπησα· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.
- Jak 2,8 szerint Isten kiválasztotta a világ szegényeit, hogy gazdagokká tegye őket a hitben, és az őt szeretőket (mennyei) királyságának örököseivé tette: καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγέιλαι τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

6) Isten szeretete elvont fogalmak által kifejezett entitások iránt:

- Az Ézs 61,8 görög fordítása szerint Isten szereti az igazságosságot: ἐγὼ γάρ εἰμι κύριος ὁ ἀγαπῶν δικαιοσύνην. Ugyanígy olvashatjuk a Zsolt 11,7 görög szövegében, hogy igazságos az Úr és szereti az igazságosságot: ὅτι δίκαιος κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν.

Az 1Jn 4,8 és 4,16 pedig Istenről jelenti ki, hogy ő maga a szeretet, és aki megmarad a szeretetben, az Istenben marad, és Isten is őbenne: Ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει.

A fentebb felsorolt példák csupán töredékét jelentik azoknak az igeszakaszoknak, amelyekben a bibliai könyvek szerzői az ἀγαπάω és az ἀγάπη szavakat használják, azonban mindenképpen elégséges módon szemléltetik, hogy a biblia

görög nyelvében e szócsalád gyakorlatilag a szeretet általános fogalmát jelöli. Ez a szemlélet tükröződik a Varga Zsigmond Újszövetségi görög–magyar szótárában is, ahol az ige jelentéskörét hármas csoportosításban mutatja be az szerző: az emberek egymás iránti szeretete, az ember fölött álló lények szeretete, valamint tárgyak, dolgok szeretete a meglegedettség és a nagyrabecsülés mellékértelmével.⁵

Bolyki János, bár figyelmeztet, hogy nehéz eldönteni, valóban van-e fokozati vagy minőségi különbség a φιλέω és az ἀγαπάω igék jelentésmezeje között, abból kiindulva, hogy ez utóbbit a kereszténység előtt alig használta a görög nyelv,⁶ afelé a vélemény felé hajlik inkább, hogy az ἀγαπάω ige mégiscsak kell, hogy rendelkezék valami „keresztény többlettel”, és ennek egyik jele, hogy az Isten iránti szeretetre vonatkozik a leginkább.⁷ Bár igaz az, hogy a bibliai szóhasználatban az ἀγαπάω ige nagyon gyakran jelöli az Isten iránti szeretetet, a fentebb bemutatott példák szemantikai sokrétűségéből inkább arra következtethetünk, hogy a Septuaginta fordítói és az Újszövetségi iratok szerzői szinte teljes mértékben szinonimaként használják a φιλέω az ἀγαπάω igéket, anélkül, hogy megkülönböztetnék a két ige által körülírt szeretet minőségét.

Ha mégis meg szeretnénk különböztetni a két szó által jelölt szeretet „típusát” a bibliai szóhasználatban, a különbség semmiképpen sem teológiai (hogy ti. az egyik az isteni, a másik az emberi szeretetet jelölné), hanem inkább a szavak jelentéstartalmából következik: az ἀγαπάω ige és a vele rokon főnevek általánosabb, átfogóbb módon írják körül a szeretet fogalmát, míg a φιλέω ige bizonyos mértékig a megnyilvánulni akaró és önkifejezésre képes szeretetet⁸ jelöli. A Biblián kívüli és a hellenisztikus kort megelőző világban nyilvánvaló módon az ἀγαπάω ige esetében is találkozunk a megnyilvánulni akaró szeretet fogalomkörével, amennyiben olyan kontextusokban is előfordul, ahol a jelentését leginkább a „barátságosan fo-

⁵ Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Kálvin Kiadó, Budapest 1996, 3–4.

⁶ A Bolyki János kommentárjában olvasható „alig” szó vitatható, mert bár igaz, hogy más szavakhoz képest ritkábban fordul elő az Újszövetség előtti görög szövegekben, a TLG adatbázisában elvégzett keresés alapján mégis azt lehet mondani, hogy az i. e. 8. – i. e. 1. századok közti időintervallumban keletkezett (és az adatbázisban szereplő) görög szövegekben hozzávetőlegesen 650-700 alkalommal fordul elő. Jelentősebb görög írók, akiknek a műveiben előfordul: Homérosz, Szapphó, Pindarosz, Euripidész, Iszokratész, Xenophón, Platón, Hippokratész, Demoszthenész, Arisztotelész, Menandrosz, Khrüszipposz, Poszidoniosz. Továbbá nagyon gyakori a Septuaginta szövegeiben és az ún. ószövetségi apokrifek (a 12 pátriárka testamentuma, Ezra/Ezsdrás apokalipszise, Énókh könyve stb.) görög szövegeiben is.

⁷ Bolyki János: „*Igaz tanúvallomás.*” *Kommentár János evangéliumához*. Osiris Kiadó, Budapest 2001, 537.

⁸ Vö. Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Kálvin Kiadó, Budapest 1996, 985.

gad, szívesen lát” vagy „megadja a végtisztességet a holtaknak” kifejezésekkel lehet körülírni.⁹

Etimológiai vizsgálat

Mindezek után érdemes megvizsgálni az ἀγαπάω és a φιλέω igék etimológiáját is, mivel ezáltal betekintést nyerhetünk a szavak szemantikai mezeje mögött álló képi világba, és jobban megérthetjük, milyen kulturális, társadalmi és érzelmi jelentésárnyalatok kapcsolódtak hozzájuk az ókori görög nyelvhasználatban.

Bár az ἀγαπάω ige és a hozzá tartozó szócsalád etimológiáját illetően még mindig sok a nyitott kérdés,¹⁰ a Robert Beekes szerkesztésében megjelent *Etymological Dictionary of Greek* idézi Georges Jean Pinault véleményét, aki úgy véli, az ἀγαπάω ige az ἀγα-πα szóösszetételből származik, amelynek jelentése ‘erősen oltalmazni’, ‘erős védelmet nyújtani’.¹¹ Pinault magyarázata szerint az a proto-indo-európai eredetileg névszói szóösszetétel,¹² amely az ἀγαπάω ige hátterében áll, a *ṃǵh₂-*peh₂ szótövekből alkotott szerkezet.¹³ A *ṃǵh₂/*méǵh₂s tő jelentése a nagysággal kapcsolatos, és proto- majd az ógörög nyelvbe részint a μέγας (= nagy) melléknévben, részint pedig az ἀγα előképzőben ismerhető fel. Az ἀγα előképző használatára példa az ἀγακλεής / ἀγακλειτός szó, amelynek jelentése: nagyon híres, nagyszerű, rendkívüli.¹⁴ A *peh₂ tő jelentésmezeje a védelmezés, őrködés fogalmához kapcsolódik, és a görög nyelvben olyan származékszavakban ismerhető fel, mint a πῶν (nyáj), πῶμα (fedél), πατέομαι (eszik valamiből, megkóstol valamit), vagy a rendhagyó szóképzés során keletkezett ποιμήν (pásztor), de ugyanebbe a szócsaládba tartozik a latin pasco, -ere (legeltet, táplál,) ige, vagy a panis (kenyér) főnév¹⁵ is.

⁹ Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre: *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993, 15.

¹⁰ Mihaylova, Bilyana: L'expression de l'amour dans les langues indo-europeennes anciennes. In: *Indo-European Linguistics and Classical Philology – XXIV. Proceedings of the 24th Conference In Memory of Professor Joseph M. Tronsky*. Sankt Petersburg 2020, 17.

¹¹ Beekes, Robert: *Etymological Dictionary of Greek*. BRILL, Leiden–Boston 2010, 8.

¹² Ennek megfelelően az ἀγαπάω ige denominatív képzéssel keletkezett.

¹³ Pinault, Georges Jean: Grandeur et excès. Avatars du morphème ἀγα- dans le lexique et le discours. *Revue de Philologie* 65 (1991). 195–218.

¹⁴ Sihler, Andrew: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford University Press, New York – Oxford 1995, 353; Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre: *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993, 15.

¹⁵ Pokorny, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Band 3. Francke Verlag, Bern – München 1959, 787.

A φιλέω ige etimológiájával kapcsolatosan már összetettebb a kérdés. Az mindenképpen bizonyos, hogy a φιλέω ige a φίλος főnévből keletkezett az -έω igeképző hozzáadásával, a φίλος eredetét illetően azonban két fő értelmezési irányvonal létezik. A hagyományosabbnak tekinthető irányvonal szerint a φίλος főnevet a proto-indoeurópai *b^hil-o-s* alakból szokás levezetni, amely a *b^hil-* („tisztességes, jó, harmonikus, barátságos”) tövéből ered.¹⁶ Robert Beekes viszont mellett érvel, hogy a φίλος etimológiája bár ismeretlen, eredeti jelentése inkább „saját, hozzátartozó” volt, mintsem „kedvelt, szeretett”, és mint ilyen inkább a σφεῖς / σφι (lakedaimóni dialektusban: φιν) személyes/mutató és visszaható (ő, ők, az, azok, maguknak a, magukat)¹⁷ névmás λ-val bővült alakja, ebben az esetben az eredeti jelentése „valakinek a sajátja”.¹⁸ Mindazonáltal a szócsalád tagjainak jelentésárnyalataiból, amelyeket a szócikk is felsorol, nyilvánvaló, hogy már az ógörög nyelv korai nyelvfázisaitól kezdve a szócsalád jelentésköréhez alapvetően hozzátartozik az érzelmi kötődés és személyes ragaszkodás is. Nem véletlen, hogy a latin is ugyanabból a szótövből képezi a filius és filia szavait.

Végszó helyett

Mind a bibliai szóhasználatból, mind pedig az etimológiai vizsgálatból kiderül, hogy jelentésüket tekintve szinte teljes mértékben szinonimák. Ha mégis szükségesnek érzünk bármiféle különbségtételt, az elsősorban nem teológiai (bár lehetnek teológiai következményei is, de ezek másodlagosak, és nagyrészt a recepciótörténetre épülnek), hanem szemantikai. Azt láthattuk ugyanis, hogy a bibliai szóhasználatban – bár mindkét szó képes kifejezni a szeretetnek sokféle árnyalatát – az ἀγαπάω ige és a vele rokon főnevek általánosabb, átfogóbb módon írják körül a szeretet fogalmát, míg a φιλέω ige bizonyos mértékig a megnyilvánulni akaró és önkifejezésre képes szeretetet jelöli. Ha pedig e két szó etimológiáját vizsgáljuk, láthatjuk, hogy φιλέω esetében hangsúlyos az érzelmi töltet, a ragaszkodás (akár a birtokviszony

¹⁶ Landfester, Manfred: *Das griechische Nomen „Philos” und seine Ableitungen*. Olms, Hildesheim 1966, 34ff. bemutatja a főbb etimológiai kísérleteket. Ha elfogadjuk a *b^hil-* tövből származtatást – ld. Pokorny, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Band 1. Francke Verlag, Bern – München 1959, 153–154 –, ebben az esetben rokonítható az óír *bil* („jó, szelíd”) és a protogermán *biliz* („kedves, gyengéd; tisztességes, méltányos”) szóval, amelyből az óangol *bile-* („kedves, megfelelő, helyénvaló”, előtag), a német *billig* („megfelelő, helyénvaló, olcsó”) vagy a holland *billijk* („megfelelő”) szavak is levezethetőek.

¹⁷ Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre: *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993, 1043.

¹⁸ Beekes, Robert: *Etymological Dictionary of Greek*. BRILL, Leiden–Boston 2010, 1574.

miatt is!), míg az ἀγαπάω inkább tettként vagy attitűdként felfogható szeretet (bár a homéroszi szövegekben itt is jelentkezik az érzelmi töltet), amely inkább a kapcsolat fenntartására, védelmére, gondoskodásra utalhat. Az ἀγαπάω és a φιλέω igék jelentésmezeje közötti teológiai különbségtétel tehát óhatatlanul jelentésszűkítésként értelmezhető, ugyanis a mindennapi (estünkben bibliai) szóhasználatból kiragad egy-egy jelentésárnyalatot, és arra épít teológiát vagy ideológiát.

Az, hogy a Bibliában az ἀγαπάω (és a hozzá tartozó szócsalád) lett az isteni szeretetet kifejező szó, nem azért van, mert a Septuaginta fordítói és az újszövetségi iratok szerzői a φιλέω-hoz képest valamiféle minőségbeli többletet láttak benne, hanem – véleményem szerint – egyszerűen azért, mert a bibliai iratok (és velük együtt a hellenisztikus zsidó irodalom) sokkal gyakrabban használta ezt, mint a szeretet kifejezésére alkalmas többi görög szót. Talán megkockáztathatom azt a feltevést (ezt már mások is megtették),¹⁹ hogy emögött a döntés mögött ott húzódnak az ἀγαπάω és a héber אהב ige közötti esetleges hangzásbeli hasonlóság.

Írásommal nem szándékozom tagadni azt, hogy teológiai szempontból meg lehet és meg kell különböztetni az isteni és az emberi szeretetet, mint ahogyan az sem szándékom, hogy bárkit is e különbségtétel megtagadására buzdítsak. Csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a teológiai különbségtételhez nem filológiai (hogy tudniillik az ἀγαπάω ezt jelenti, a φιλέω pedig amaszt), hanem teológiai érveket kell használni. Végül pedig megjegyzem: tudván tudom, hogy a filológiai indoklású teológiai különbségtétel Gyökössy Endre koránál jóval régebbre nyúlik vissza,²⁰ és a teológiai értelmezéstörténetnek érdekes pillanatképeit rögzíti, mégis arra bátorítok minden teológust, hogy próbálja meg a teológiai recepciótörténettől függetlenül is olvasni a Szentírás eredeti szövegét, és az egyes igeszakaszok kulcsfogalmainak elemzésekor először ne a teológiai recepció által kínált értelmezési hagyományra figyeljen, hanem a filológiai-történeti vizsgálódás eredményeire. Ez által ugyanis a bibliai szövegek jelentésének olyan elemeit vagy árnyalatait is megláthatjuk, amelyeket némiképp eltakar a bő kétezer éves teológiai hagyomány, amelyek viszont mégis gazdagíthatják hitünket.

¹⁹ Sőt mi több, Szemerényi Oswald egyenesen sémi (héber) kölcsönszónak tekintette. Szemerényi Oswald: Pierre Chantraine: Dictionnaire étymologique de la langue grecque – Histoire des mots. (recenzió). *Gnomon* 43/7 (1971. november). 650.

²⁰ Ennek teljes körű feltárása akár önálló tanulmány is lehetne. Ehelyütt megköszönöm Lengyelné Püsök Sarolta lelkipásztor és tanártársamnak, hogy a témáról való levelezésünkben rámutatott: az ἀγαπάω jelentéskörének teológiai értékelése és az isteni szeretetként való megjelölése legalább Kierkegaard-ig visszavezethető (de az is lehet, hogy még régebbre), a körülötte kialakult vita/eszmecsere pedig pró és kontra érvekkel kísérve több ízben is megjelenik a teológiai irodalomban (Barth, Nygren, Gouwens, Walsch).